

СЕЛЕЗНЬОВА О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних правових дисциплін
(Приватний вищий навчальний заклад
«Буковинський університет»)

ПОЛОНКА І. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних
та спеціальних правових дисциплін
(Приватний вищий навчальний заклад
«Буковинський університет»)

УДК 340.12 (045)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.49>

МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ВТІЛЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В НОРМАХ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню міжнародної практики втілення ювенального підходу в нормативно-правових базах держав різних правових сімей щодо відповідальності неповнолітніх осіб. З огляду на неухильне зростання як наукового, так і практичного інтересу до регламентації відповідальності та можливого покарання саме такої категорії громадян, як неповнолітні особи, а також, як наслідок, прогресивне становлення ювенального права, дослідження запропонованої тематики є на сьогоднішній момент вкрай актуальними. Ситуація щодо вивчення існуючого міжнародного досвіду поглиблюється складністю сучасних відносин щодо неповнолітніх у контексті воєнних дій на території України, необхідністю удосконалення правового поля ювенальних інституцій. Більше того, існуючі відносини починають виходити за межі регулювання кримінального права, що створює необхідність пошуку нових підходів.

Обґрунтовується, що досвід законодавства певних держав, проаналізований у статті, міг би бути корисним для кримінального та ювенального права України. З метою формування найзагальнішого уявлення про систему відповідальності у статті розглянуто практику різних правових сімей. Показово, що для неповнолітніх застосовано м'якші та нетрадиційні форми відповідальності. Цікавими для вивчення є іспанський досвід медіації (посередництво як метод вирішення спорів у справах про неповнолітніх осіб), американський – метод «шокового утримання» неповнолітніх, ізрайльський – залежність відповідальності від часових рамок та ін.

Основою на наведених у статті фактах, приходимо до висновку, що в українському нормативно-правовому полі одним з напрямків у протидії молодіжної злочинності має стати широке застосування заходів перевиховання молодих правопорушників і зведення до мінімуму призначення покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Ключові слова: відповідальність неповнолітніх, міжнародна практика регулювання відповідальності неповнолітніх, ювенальне право, покарання неповнолітніх, ювенальна юстиція.

Seleznova O. M., Polonka I. A. International practice of the implementation of the juvenile approach in the norms of law on the liability of minors: experience for Ukraine

The article is devoted to the study of the international practice of implementing the juvenile approach in the legislation of states of different legal families regarding the responsibility of minors. In view of the steady growth of both scientific and practical interest in the regulation of responsibility and possible punishment of such a category of citizens as minors, as well as, as a result, the progressive formation of juvenile law, research on the proposed topic is extremely relevant at the moment. The situation regarding the study of existing international experience is deepened by the complexity of modern relations with minors in the context of military operations on the territory of Ukraine, the need to improve the legal field of juvenile institutions. Moreover, the existing relations begin to go beyond the regulation of criminal law, which creates the need to find new approaches.

It is justified that the experience of the legislation of certain states, analyzed in the article, could be useful for the criminal and juvenile law of Ukraine. In order to form the most general idea about the system of responsibility, the article examines the practice of different legal families. It is significant that softer and non-traditional forms of responsibility are applied to minors. Interesting to study are the Spanish experience of mediation (mediation as a method of resolving disputes in cases involving minors), the American one – the method of «shock detention» of minors, the Israeli one – the dependence of responsibility on time frames, etc.

Based on the facts presented in the article, we come to the conclusion that in the Ukrainian regulatory and legal field, one of the directions in combating youth crime should be the widespread use of measures to re-educate young offenders and minimize the imposition of punishments associated with isolation from society.

Key words: *responsibility of minors, international practice of regulation of responsibility of minors, juvenile law, punishment of minors, juvenile justice.*

Вступ. Ювенальне право як наука в Україні тільки починає розвиватися. Відповідно у сучасній вітчизняній системі права воно ще не набуло визначених, притаманних виключно йому, ознак. І не можна не підкреслити, що ювенальне право перебуває тільки на початках свого розвитку, а тому потребує глибокого та всебічного аналізу його характеристик з метою включення у правову систему України найбільш доцільним шляхом. Вагому роль у цьому процесі набувають наукові розвідки, присвячені вивченню міжнародної практики регулювання ювенально-правових відносин. Поряд з дослідженнями питань профілактики насильства серед неповнолітніх, домашнього насильства, запобігання дитячій безоглядності (безпритульності) та інших не менш важливих аспектів, значне місце в ювенальному праві приділяється й визначенню кримінальної відповідальності та покаранню неповнолітніх. Далеко не зайвою є потреба звернення до міжнародного досвіду, адже світова спільнота використовує у регулюванні ювенально-правових відносинах широкий комплекс нормативно-правових актів як міжнародного рівня (приміром, міжнародні договори, резолюції міжнародних організацій, таких як Організації Об'єднаних Націй та її підрозділів), так і внутрішньодержавних кодексів та законів. А тому досягнення Україною визнаних міжнародних стандартів щодо відповідальності неповнолітніх, вбачається доволі значущою перспективою у правовому полі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Період становлення та оформлення ювенального права як певної інституції дістає підтвердження схваленням Указом Президента України у 2011 році Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [1], а також наявними у літературі науковими розвідками щодо онтологічної природи ювенального права (наприклад, Н. М. Крестовська [2] розуміє його як комплексну галузь

права), пропозиціями щодо введення у навчальний процес закладів вищої освіти, що надають освітні послуги за освітніми програмами «Право», навчальних дисциплін «Ювенальна пеналогія» (Є. С. Назимко [3]), «Ювенальна превенція» (В. Березняк, В. Хашев [4]), неодноразовими дописами у періодичних виданнях стосовно окремих аспектів розвитку ювенально-правових відносин (Т. Дмитришина [5], Д. В. Лактіонов [6], А. С. Романова [7] та ін.). Разом з тим, аспекти міжнародного досвіду юридичної відповідальності та покарання неповнолітніх залишаються маловивченими.

Постановка завдання. Завдання даної статті полягає у тому, щоб на ґрунті первинного аналізу основних тенденцій розвитку законодавства країн різних правових сімей щодо відповідальності неповнолітніх, сформулювати позицію щодо необхідності імплементації окремих норм, а також формування загального уявлення про впровадження міжнародної практики у нормативно-правове поле України.

Результати дослідження. Проаналізуємо основні вияви інституту відповідальності у різних країнах:

1. *Відповідальність і покарання в Іспанії* (Кримінальний кодекс Іспанії; спеціальний нормативно-правовий акт – Закон «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх»).

Вибір покарання для неповнолітніх осіб, що вчинили неправомірні діяння здійснюється за принципом інтеграції дитини в суспільство, тому заходи по затриманню є винятковими. Вони застосовуються тільки у випадках вчинення злочинів, кваліфікованих Кримінальним кодексом як важкі.

Відповідно до ст. 26 Закону «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх», прокурор або відповідальна особа, яка здійснює опіку над неповнолітнім, має право звернутися до суду за дозволом про розміщення дитини в «Центрі захисту неповнолітніх з порушеннями поведінки, які перебувають у складній соціальній ситуації» [8]. Ця заявка на переміщення дитини у виховний заклад має бути заснована на звітах, виданих спеціальним персоналом, хто спостерігав за проживанням дитини у домашньому середовищі, його поведінкою, впливом на нього батьків і оточення. Це – крайня міра обмеження свободи неповнолітнього, але, з іншого боку, в умовах, коли у дитини немає адекватного середовища для отримання освіти і виховання, в таких центрах створюються умови для нормалізації поведінки підлітків з розладами поведінки та подальшого розвитку.

Досить позитивно зарекомендував себе у Іспанії такий метод вирішення спорів у справах про неповнолітніх осіб як посередництво (медіація), що проходить за участю медіатора, який допомагає урегулювати конфліктну ситуацію і проблеми «важкого» підлітка.

2. *Відповідальність і покарання в Німеччині* (Кримінальний кодекс Німеччини; спеціальний нормативно-правовий акт – Закон «Про відновлення правосуддя у справах неповнолітніх»).

У ст. 5 Закону «Про відновлення правосуддя у справах неповнолітніх» законодавцем чітко визначені виховні та виправні міри покарання [9].

Заходи виховного характеру спрямовані на розвиток особистісних якостей дитини, вони можуть бути корисні не тільки для його майбутнього життя, а й для суспільства в цілому (наприклад, прийняття участі у заняттях з дотримання правил дорожнього руху, у курсі соціального тренування з метою розвитку у неповнолітнього почуття відповідальності, можливості вирішення конфліктів мирним шляхом).

Виправні заходи належать до більш суворих заходів, до яких відносять: попередження, покладання обов'язків і призначення арешту.

Покаранням для неповнолітніх є позбавлення волі та розміщення їх у виправних будинках для неповнолітніх. Мінімальний термін покарання становить 6 місяців, а максимальний – 5 років. Разом з тим, якщо неповнолітній скоює злочин, за який згідно із загальним кримінальним правом призначається максимальний термін позбавлення волі більш, ніж на 10 років, то для неповнолітніх цей термін становить 10 років.

3. *Відповідальність і покарання в Сполучених Штатах Америки* (кримінальне законодавство штатів (кодекси)).

Особливу цікавість викликає такий вид покарання, як «шокове утримання», застосування якого у США обумовлене його певною позитивною дією на неповнолітніх злочинців. Так, у даний час більше тридцяти штатів із п'ятдесяти передбачають цей захід. Шокове утримання є видом позбавлення волі на нетривалий термін (для неповнолітніх – на термін від 90 до 180 днів) із утриманням ув'язненого у таборі напіввійськового типу. У такому таборі засуджені зайняті по 6-8 годин на день важкою ручною працею. Крім того, після закінчення робочого дня вони займаються фізичними вправами та стройовою підготовкою, здобувають освіту, проходять курс лікування від алкоголізму або наркоманії. Суворе дотримання розпорядку дня, постійна зайнятість неповнолітніх, безумовне виконання засудженими розпоряджень працівників пенітенціарної установи дозволяють прищепити молодим злочинцям за короткий строк перебування в місцях позбавлення волі певні навички правомирної поведінки в суспільстві. За цей час підліток більшою чи меншою мірою привчається до праці, дисципліни, отримує основні елементи загальної освіти та й відповідно піддається інтенсивному виховному впливу.

Негативною тенденцією з якою ми зіштовхнулися є безпрецедентні випадки порушення міжнародного права прав людини при призначенні неповнолітнім правопорушникам у деяких юрисдикціях довічного позбавлення волі (Невада). Крім того, саме США і досі не ратифікували Конвенцію ООН з прав дитини. Сьогодні у чотирнадцяти країнах, за даними Human Rights Watch, існують закони, що допускають довічне ув'язнення неповнолітніх правопорушників. Спірним та неврегульованим залишається питання чи у всіх цих випадках це означає довічне позбавлення волі, чи є можливим умовно-дострокове звільнення.

4. *Відповідальність і покарання у Великобританії* (закони «Про дітей і підлітків», «Про злочини і інші порушення порядку» та ін.).

За кримінальним законодавством Англії відносно неповнолітніх, не може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі. Із сучасної системи покарань для неповнолітніх виключене направлення у виправні заклади із суворим режимом для злочинців у віці від 16 до 21 року. Проте викладене не означає, що англійське законодавство зовсім відмовилося відносно неповнолітніх злочинців від такого виду покарання, як позбавлення волі. Так, при вчиненні неповнолітнім тяжкого насильницького злочину, наприклад вбивства, розбійного нападу тощо, передбачене направлення до виправної установи для «молодих» злочинців закритого типу на певний строк. У виняткових випадках з урахуванням особливої тяжкості вчиненого й наслідків, що настали, законодавством допускається призначення позбавлення волі довічно, з відбуванням покарання у вищезазначеній виправній установі.

Однак загалом кримінальна політика Англії спрямована на застосування до неповнолітніх заходів виховного, а не карального характеру. У зв'язку з цим в Англії досить широко застосовуються покарання, не пов'язані з обмеженням свободи, а саме: відшкодування шкоди потерпілому, встановлення «плану дій» неповнолітнього, а також ретельний нагляд з боку батьків або опікунів.

Відшкодування шкоди потерпілому здійснюється тільки за згодою самого потерпілого. Наказ «про план дій» неповнолітніх полягає в контролі за поведінкою підлітків, які стали на злочинний шлях. А з метою забезпечення більш уважного ставлення батьків або опікунів до своїх дітей, передбачається покладання на них обов'язків по здійсненню ретельного контролю за дітьми протягом одного року. Крім того, на батьків може бути покладений і обов'язок відвідування спеціальних курсів, спрямованих на отримання нових знань з виховання дитини.

5. *Відповідальність і покарання в Ісламській Республіці Іран* (Закон «Про ісламські кримінальні покарання»).

Відповідно ст. 12 Закону «Про ісламські кримінальні покарання» законодавцем передбачено п'ять видів покарань: 1) нормоване покарання (худуд – «обмеження») – смертна кара, розп'яття, забивання камінням, відсікання рук і ніг, посилення, відрізання голови, бичування; 2) відплата (кісас) – покарання, яке призначається винній особі за злочин проти життя і здоров'я, яке рівноцінне шкоді, заподіяній вчиненим злочином. Дане покарання

ґрунтується на принципі таліона: помститися вбивством за вбивство, образою за образу, шкодою здоров'ю за шкоду здоров'ю; 3) віра (дія) – являє собою матеріальне відшкодування шкоди, заподіяної злочином проти життя і здоров'я; 4) судове стягнення (тазир); 5) стримуючі заходи, які застосовуються з метою підтримання громадського порядку, забезпечення суспільних інтересів, попередження порушень законів і правил, встановлених державою, та мають дисциплінарний і кримінальний характер. Відповідно правильно підкреслює Хакан Хакері, що ісламське кримінальне право найбільшою мірою є продуктом не Корану, а світських поглядів [10].

Проаналізувавши ряд статей Закону «Про ісламські кримінальні покарання», ми бачимо суттєві недоліки у сфері регулювання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, зокрема в аспекті структуризації. На нашу думку, вкрай важливим є їх усунення, причому найближчим часом. Для цього необхідно виділити у зазначеному законі самостійну главу, яка б регламентувала питання кримінальної відповідальності неповнолітніх, систему покарань і заходів виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх, підстави звільнення від кримінальної відповідальності та ін.

6. *Відповідальність і покарання в Ізраїлі* (спеціальний нормативно-правовий акт – закон «Судочинство, покарання та шляхи перевиховання (Закон про неповнолітніх)»).

Важливими особливостями при виборі покарання у законодавстві Ізраїлю є: замість в'язниці суд вправі направити неповнолітнього до спеціального закритого закладу – притулку для неповнолітніх; не можна застосовувати смертну кару; суд не зобов'язаний призначати тюремне ув'язнення, навіть коли характер справи та вид правопорушення до цього зобов'язують; неповнолітній не буде відбувати тюремне ув'язнення разом з повнолітніми.

Відмітимо також і те, що в Ізраїлі створено спеціальну судову інстанцію – трибунал, який покликаний розглядати правопорушення неповнолітніх. Врегульованою є норма, відповідно до якої, не можна притягнути до відповідальності неповнолітнього, якщо пройшов рік з моменту скоєння даного правопорушення, і немає згоди юридичного радника уряду [11, с. 26].

Справи щодо неповнолітніх правопорушників у віці від 14 до 20 років розглядаються сімейним судом. За результатами розгляду справи сімейний суд має право винести одне з таких рішень: про застосування захисного нагляду, про направлення до виховної або піклувальної установи, про направлення до виправної школи для неповнолітніх, про незастосування жодних заходів.

6. *Відповідальність і покарання в Японії* (Кримінальний кодекс Японії; спеціальний нормативно-правовий акт – Закон «Про неповнолітніх»).

Зазвичай до кримінального суду Японії найчастіше передаються справи відносно неповнолітніх, які вчинили тяжкі насильницькі й корисливо-насильницькі злочини. Позбавлення волі застосовується лише у випадках вчинення підлітками тяжких злочинів проти життя, здоров'я та статевої недоторканності.

Конкретизується і відповідальність осіб молодше 16 років: якщо вони не піддаються покаранню, то глави сімей, опікуни зобов'язані посилити контроль за поведінкою таких осіб, за їх вихованням; при необхідності ці особи можуть бути взяті на виховання державою.

Позитивно оцінюючи систему покарання неповнолітніх у далекосхідних країнах, вкрай негативно ставимося до застосування смертної кари до осіб старше 18 років. Ще ні одна країна світу не створила наскільки досконале правосуддя, яке б у кожній справі на 100% підтверджувало винність особи. А тому, говорити про смертну кару навіть тільки з юридичної точки зору не є доцільним.

Висновки. З'ясувавши основні тенденції регламентації відповідальності і покарання в державах різних правових сімей, приходимо до висновку, що досвід їхнього законодавства міг би бути корисним для кримінального і ювенального права України. Питання про необхідність створення ювенальної юстиції для неповнолітніх неодноразово піднімалися вітчизняними вченими, проте істотних прогресивних зрушень у даному напрямку не відбулося. Саме тому покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, застосовуються

до підростаючого покоління у виняткових випадках. Представлений підхід до покарання неповнолітніх нам бачиться вірним. Вважаємо, що в українському нормативно-правовому полі одним з напрямків у протидії молодіжної злочинності має стати широке застосування заходів перевиховання молодих правопорушників і зведення до мінімуму призначення покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Наступними етапами дослідження мають стати розробки, присвячені більш ґрунтовному вивченню міжнародної практики регулювання відносин, пов'язаних з деліктною поведінкою неповнолітніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text> (дата звернення: 19.08.2024).
2. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. на здоб. наук. ступ. д.ю.н. Одеса, 2008. 40 с.
3. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 384 с.
4. Березняк В., Хашев В. Ювенальна превенція : курс лекцій. Київ : Алерта, 2021. 134 с.
5. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210–219.
6. Лактіонов Д. В. Вплив інформації, що надається ЗМІ, на скоєння проступків дітьми: адміністративно-правове дослідження : автореф. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. Київ, 2014. 20 с.
7. Романова А. С. Ювенальна превенція під час війни: особливості реалізації повноважень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 408-411.
8. Rius A. V. Restorative justice in Spain: criminal legislation affecting juveniles and adults. *Regulating restorative justice: a comparative study of legislative provision in European countries*. Frankfurt : Verlag fur Polizeiwissenschaft, 2012. P. 351.
9. Jugendgerichtsgesetz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf> (дата звернення: 19.08.2024).
10. Хакері Хакан. Вплив ісламу на кримінальне право. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1(5). С. 1–9.
11. Полонка І. А. Віковий критерій суб'єктів об'єктивно-протиправного діяння: теорія та аналіз міжнародної практики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 23–28.

